

УКРАЇНСЬКІ СІЧОВІ СТРІЛЬЦІ В ОДЕСІ ТА НА ПІВДНІ УКРАЇНИ У 1918 Р.

Про Українських Січових Стрільців є чималий доробок наукової літератури, спогадів, вже опублікованих документів, але, про перебування Січових Стрільців на Півдні України і, зокрема, в Одесі ще досить мало відомостей. Навіть в „Історії Українського війська” Івана Крип'якевича майже не згадується про перебування УСС на Півдні України, окрім однієї ілюстрації в книзі, де Січові Стрільці стоять на плацу Військового училища в Одесі.¹

Досить значний матеріал про Січових Стрільців зібрали львівські дослідники М. Литвин та К. Науменко. В одному із останніх досліджень „Військова еліта Галичини” є достатньо відомостей про перебування Січових Стрільців на Півдні України.²

Значний документальний матеріал про Січових Стрільців та їх командира В. Габсбурга зібрали і видали науковці Ю. Терещенко і Т. Осташко у книзі „Український патріот з династії Габсбургів”.³ В ній міститься значний документальний матеріал про перебування Січових Стрільців на Півдні України.

В результаті мирних переговорів у Бресті між державами Четвертного союзу, більшовицькою Росією та Українською Народною Республікою було визнано цими державами незалежність УНР в ніч з 8 на 9 лютого 1918 р. Окрім цього делегацією УНР було підписано таємну угоду з Німеччиною та Австро-Угорщиною про постачання до цих країн з України великої кількості продовольства. Натомість 450 тисячна армія Німеччини та Австро-Угорщини мала звільнити Україну від більшовиків.

Тому, відповідно міжнародного договору в Наддніпрянську Україну ввійшли німецькі та австро-угорські війська. Австро-угорське керівництво вирішило мати свій вплив на Україну, пославши сюди Українських Січових Стрільців та призначивши їх командиром Вільгельма Габсбурга – нападка імперського престолу. Дуже багато зусиль до відправки українського Легіону на велику Україну доклали Митрополит А. Шептицький та наслідник Австро-Угорського престолу Вільгельм Габсбург. Це видно із листування між ними. Так, в одному із листів від 18.03.1918 р. Вільгельм Габсбург писав до Митрополита:

„Ваша Екселенціє!

...Поділ краю є неминучий, час, звичайно, ще не визначений. Його Величність був дуже радий відносно моєї подорожі, а також відносно мого повідомлення, найкращим доказом того є те, що Його Величність віддав перевагу моїм прихильникам, так, наприклад, генерал Фішер вже призначений комендантом жандармів, далі я повідомляю.

Вашу Екселенцію, що сьогодні після обіду відбудеться поїздка до Одеси, з цієї нагоди Його Величність люб'язно надав мені команду, що складається з українського (австрійського) піхотного батальйону і Українського легіону, з приводу чого я звичайно дуже щасливий. Його Величність дав мені командування за власною ініціативою, без мого на те прохання, Його Величність був зі мною надзвичайно люб'язний і дав мені доручення – діяти в Україні не по-військовому, а політично, і в цьому відношенні він мені залишає повну свободу, як новий доказ його довіри.

Я вірю, що поступово мені вдається досягти всього, що бажають хоробрі українці – я маю великі надії на майбутнє. Я щасливий, Ваша Екселенціє, з Вами цим поділитися, однак мені дуже шкода, що не можу з Вами особисто переговорити...”⁴

Перед відправкою на Велику Україну стався демарш, своєрідна демонстрація по кількох селах Волині на Радзивилівщині Січових Стрільців із гаслами на транспарантах „Хай живе Українська Народна Республіка!”. В результаті цієї акції командира М.Тарнавського було замінено на відзначеного у боях О. Микитку. Під його командуванням полк Січових Стрільців відправили до станції Жмеринка на Велику Україну.⁵

У наказі командира полку О. Микитки, який було зачитано стрільцям в кожній сотні окремо говорилося: „Ніяких насильств і борб не зводити, а суперечки полагоджувати поки що своїм громадським судом. Кара смерті заборонена..., поведення з людьми має бути чемне, миле. Говорити тільки по українськи до населення.”⁶

Австро-угорські війська ввійшли до Одеси (1) (14) березня 1918 р. Боїв за місто практично не було, хоча відбулися деякі сутички – більшовики терміново покинули Одесу, незважаючи на те, що їх командувач М.Муравйов, який знищив кілька тисяч мешканців Києва, при відступі з Одеси хотів її підірвати. Він прибув до Одеси в якості головнокомандуючого військ Червоної армії 6 лютого 1918 р. Його війська телеграмою привітав сам Ленін, як „доблестних героїв освободителей Киева”. Наступного дня в міському театрі він виступив з промовою, в якій, зокрема, зазначав, що він колись прослужив в Одесі командиром роти школи прапорщиків 14 місяців, і заявляв, що не віддасть Одесу ворогам. „Я не оставлю камня на камне в этом прекрасном городе. В попелище я превращу это прескрасное здание театра... Я потребовал от одесской буржуазии уже 10 млн. рублей для нужд армии”...⁷ Проте, цього не вдалося здійснити, оскільки наступ австро-угорських військ був таким стрімким, що більшовики в паніці залишили Одесу.

Загиблих австро-угорських вояків, які загинули при взятті Одеси поховали з почестями у супроводі українських козаків на Другому християнському цвинтарі.⁸

Після взяття Одеси австро-угорські війська були тепло зустрінуті українською владою на чолі з представником Центральної Ради С.С.Коморним. Ось як про це писала одеська преса: „7.03 прибув до Одеси головнокомандуючий всіма Австро-угорськими військами південного регіону австрійський генерал-полковник Кірбах зі своїм штабом. Весь вокзал було оточено австрійськими військами і жандармами. На пероні почесна варта з оркестром. Для зустрічі прибули вищі чини австро-угорського війська з генералами Ессером та Контем, головний комісар Херсонської, Таврійської і Катеринославської губерній С. Коморний та коменданти станцій „Одеса - Головна“ полковники Жуковський та австрійський Краус. Було програно австрійський гімн. При Кірбаху був австрійський офіцер - українець Орест Маковський. С. Коморний виступив із доповіддю – вітанням, і дякував за підтримку в боротьбі проти більшовиків. Генерал Кірбах подякував за вітання і відповів, що австро-німецькі війська прийшли сюди, щоб навести порядок і допомогти окріпнути молодій українській республіці. Зокрема він сказав: „Я не буду вмішуватись у внутрішні справи України, але ви самі проявіть хорошу і розумну діяльність, щоб ми відразу досягли бажаної мети.“⁹

Німецький генерал Кош після Одеси виїхав до Миколаєва і передав владу в Одесі австрійському генералу Кірбаху. Але вже 4 квітня генерал Кірбах залишив посаду командуючого Одеського військового району і на його місце прибув генерал Бен – Ермолі, а новим комендантом Одеси став поляк Урбанський. Цим можливо і пояснюється той факт, що в Одесу не прибули дві дивізії синьожупаників, які були сформовані із полонених українців російської армії в Німеччині, хоча до Одеси вже приїхали квартир'єри, які займалися розміщенням вояків по казармам.¹⁰ Також планувався приїзд з Австрії 3-ї і 4-ї дивізії Січових Стрільців, які були сформовані у Фрайштаті та Йозефштадті та у Німеччині у Раштаті, Зальцведелі та Веслярі.¹¹ І тому, що пропольські позиції в австро-угорській армії посилювалися. Січові стрільці в Одесі надовго не затрималися. Натомість, у місті почали домінувати польські загони, які контролювали ситуацію, про що свідчить інтерв'ю С.С.Коморного газеті „Одесские новости“. У якій він скаржився на те, що українських дивізій в Одесі немає, а „навіть біля головного штабу охорону несуть польські легіонери... В Одесі страшна „химерна“ конституція влади. Одеса має дві „напасті“, внизу влада тьми, а наверху – тьми владу.“¹²

Український комісаріат в Одесі переїхав до приміщення Селянського земельного банку на вулицю Маразліївську. До Одеси прибуло п'ять австрійських тральщиків по Дунаю для очищення порту від мін, та для охорони порту кілька кораблів. Знову на посаду отамана одеського військового училища вступив полковник Кіслов. 18 березня було відновлено роботу Народного університету в Одесі.

Після звільнення Одеси від більшовиків розпочався пошук жертв більшовицького терору у морі, де на рейді стояв крейсер „Алмаз” та інші кораблі, що слугували катівнею для колишніх гайдамаків. Важко підрахувати кількість жертв більшовицького терору. Свідченням їх злочинів є похорон старшини Першого Гайдамацького куреня Остапа Сиса на Другому Християнському кладовищі. Його через два дні після більшовицького перевороту було заарештовано вдома і відправлено на „Алмаз”. Там Остапа Сиса піддавали нелюдським тортурам. Після підняття тіла із дна моря у понівеченому трупі знайшли шість куль. Похорон відбувся 30 березня 1918 р. після відправлення панахиди в Соборі, коли місто звільнили австро-угорські війська. Таких жертв в Одесі було чимало.¹³

Одеські газети сповіщали про знайдені трупи двох гайдамацьких офіцерів Новицького і Туза, там де стояв корабель „Дунай”, де розташовувались кораблі „Ростислав” і „Синоп” були знайдені трупи 12 чоловік.¹⁴

А помічника Поплавко старшину Іваницького було розстріляно на кораблі „Синоп” і з наказу голови міського комітету Суховського кинуту у вугільну яму.¹⁵

Перед відступом більшовиків з міста 12 березня 1918 р. було кинуту гранату на пам'ятник Катерині II, яка була накрита брезентами, в результаті чого було відірвано таблицю з надписом. В ніч з 12 на 13 березня штаб Червоної гвардії по вулиці Торговій, 15 швидко евакуювався. Вони швидко втекли залишивши багато бруду, зброї та боєприпасів.¹⁶

Після звільнення Одеси австро-угорськими військами колишній ротмістр царської армії Капніст розпорядився зняти брезенти з пам'ятника Катерині II. Наступного дня на засіданні Української Ради в Одесі було бурхливе обговорення. Із виступу директора гімназії Л. Ковальчука дізнаємось про те, що не українська влада зняла брезент з Катерини II, і її потрібно знову накрити, що чорносотенці розпускають фальшиву агітацію проти українців, офіцери носять погони відмінені Центральною Радою.¹⁷

10 квітня одеські газети сповіщали наказ про висилання російських офіцерів з Кисва та Одеси. До Одеси надійшло 400 тис. крб. допомоги висланим. Приблизно по 100 крб. на дорогу до Росії.¹⁸

Через день на записний пункт висилки добровільно з'явилось на запис 607 офіцерів. Питанням висилки займався повітовий комендант Одеси Тимченко.¹⁹

Паралельно розпочався запис добровольців до української армії. На 15 квітня записалося 40 чоловік, повідомлялося, що є ще багато заяв у губернського комісара. На початку квітня до Одеси прибув військовий міністр А. Т. Жуковський з ревізією військових частин та комендатур. Всеволод Змієнко, котрий обіймав посаду начальника військового округу мав бути призначений на посаду помічника губернського коменданта Херсонщини.²⁰

Українські Січові Стрільці прибули до Одеси наприкінці березня. Їх сотні були розквартировані у помешканнях Костянтинівського військового училища. Прибувши до Одеси вони знайомились із місцевими українськими діячами, відвідували „Просвіту”, редакцію українського часопису та державні установи.²¹

Ось як про прихід до Одеси емоційно згадував січовий стрілець Мирон Заклинський: „... Наше море! ... Ми побігли стрімкою стежкою в долину, хвилюючись як паломники вблизі святих місць. Його краса й могутність перевищила всі наші сподівання. Давні часи - наводило воно на думку і шуміло про нашу ясну будучину. Ця неприборкана стихія, суворі і невблаганні як життя, виховувала найкращі прикмети вдачі в наших предків і виховуватиме в наших вольних нащадків”.²²

На початку квітня 1918 р. Січових Стрільців біля станції Копань під Миколаєвом наздогнав новопризначений командир Вільгельм Габсбург. Окрім легіону, йому був підпорядкований ще й загальновійськовий батальйон австро-угорської армії III/115, який складався із галицьких українців і з якими В.Габсбург спілкувався з великою втіхою українською.²³ Слід зазначити, що Вільгельм Габсбург вивчив українську мову спеціально для підлеглих і, навіть, писав вірші українською, взявши собі псевдонім „Василь Вишиваний”. Він, до речі, був великим українським патріотом, хоча й був наслідником австро-угорського престолу, і все своє життя присвятив боротьбі за незалежність України. Тим більше, що навесні 1918 р. його кандидатуру розглядали досить ретельно на посаду короля України, що широко обговорювалося громадськістю, в тому числі й на шпальтах одеської преси.

У квітні 1918 р. військова група В. Габсбурга, яка входила до складу 11-ї дивізії австро-угорської армії зайняла Херсон.²⁴ Там вони завантажились на два судна і рушили вгору по Дніпру. Похід проходив спокійно без боїв й лише під Олександрівськом УСС наштотувалися на більшовицькі частини. О. Микитка, виславши розвідку, вивантажив курені на берег і розмістив їх у районі села Біленького.

В своїх автобіографічних спогадах В. Габсбург згадує взяття Херсона так:

„Вечорі, по тяжких боях ми зайняли Херсон. УСС були розквартировані в бараках зараз біля станції, я й моя булава (штаб - Прим. автора) мешкали з одною сотнею УСС разом у вагонах. Відносини УСС із тамошнім населенням були якнайкращі. Стрільці стали улюбленими дітьми тамошніх селян, як вони тільки ближче пізнали їх.

З першого часу тамошнім селянам було дивно, що наші хлопці говорять тою самою мовою, що й вони, що такі ідейні, і що боряться за волю України. Ми стояли там 10 днів.

Одного вечора я дістав наказ вирушати зо своїми частинами – кораблем і залізною дорогою – через Нікополь та Олександрівськ, себто в околиці славної Хортиці, де була

колись славна мати Січ. У нас була велика радість, що саме ми мали щастя обсадити ці славні землі”.²⁵

Командир полку познайомив стрільців і старшин з Інструкцією, яка визначала завдання походу, поведінку війська, способи і методи діяльності, ще перед виступом на Велику Україну. В Інструкції зазначалося, що на українських землях під проводом Центральної Ради твориться українська держава. Вимагалася така поведінка, яка б викликала довіру населення: розмовляти українською мовою, давати виклади з української історії, розповсюджувати українські книги і рукописи.²⁶

Отож, як і всюди, у цій місцевості українські селяни січовиків О.Микитки зустріли радісно; допомогли з харчами і з житлом. До командира за порадами і допомогою приходили вояки із загонів Вільного козацтва, які за Гетьманату діяли нелегально. Невдовзі червоні залишили Олександрівськ, і січовики надовго влаштувались у цьому регіоні. О. Микитка наказав перебазувати сюди Кіш і Вишкіл УСС (чотири сотні під командуванням Г.Коссака) до Єлисаветграда (нині Кіровоград).

Де б не перебували галицькі стрільці, вони справляли на місцеве населення найкраще враження, демонстрували „карність, гарний лад і порядок, знаменитий послух і охоче сповнення своїх військових обов’язків, - писав у травні 1918 р. голова Центральної управи УСС Смаль-Стоцький. – вони ширили серед зросійщеного українського люду національну свідомість, знання історії, літератури, краю і людей, пісні і музики, пошанування і культу всього рідного, своїх національних пам’яток, своєї минувшини”. У цьому була велика заслуга командира Осипа Микитки.²⁷ Перебуваючи в Олександрівську досить довгий час В. Габсбург та Січові стрільці розгорнули широку агітаційну та дипломатичну діяльність, про що видно із листа В. Габсбурга до А.Шептицького від 24.05.1918 р.:

„... Я вже довгий час підтримую тут у країні усіляку працю, яка на мою думку буде підбадьорювати хоробрий український народ, до якого я ставлюся з любов’ю і душею.

Тут знаходиться українська дивізія, з якою у мене склались дуже добрі стосунки, особливо з підрозділом гайдамаків (Другий Запорізький піхотний полк під командування П. Болбочана та Запорізький ім. К. Гордієнка полк кінних гайдамаків під керівництвом В. Петріва), з якими я започаткував велику дружбу. Останнім часом я був за містом і там ми провели з хоробрими бравими гайдамаками дуже гарну зустріч, і мені більше не хотілось вертатись назад. Як я щойно довідався по телефону з Києва, обставини там повинні були змінитися на краще, бо Скоропадський йде на поступки і можливо триватимуть поступки стосовно українізації, що вже буде означати успіх, який приведе країну до добра...”.²⁸

Теплі спогади про січовиків, коли вони перебували в Єлисаветграді майже 2 місяці залишила нащадкам дружина Карпенка-Карого Софія Тобілевич у книзі „Рідні гості”:
„Коли в неділю стрілецький хор співав у церкві під час Служби Божої, то народу було так

багато, як на Великдень, - або коли в школі відбувалися реферати з історії України, то було повно слухачів, а коли ввечері грали якусь комедію чи драму, то половина людей стояли за театром, заглядаючи через шпарини... в кожну хату такий гість вносив з собою частину свого світогляду, своєї душі". Старшини О. Микитка, Г. Коссак, стрільці легіону неодноразово відвідували п. Софію, про що свідчать кілька фотографій, які збереглися в архівах. З сумом писала вона про від'їзд УСС: „Прощалися ми з УСС – ми наче з найріднішими братами. Отаманові, якого селяни так любили, зроблено овацію – в кількох верхових, які поїхали до залізничної станції. Почулися промови, полилися сльози... А коли вже затихли останні відголоси пісні і останній поїзд замаячив стрічкою сірого диму, то зробилося так сумно і пусто, як тоді, коли навіки минає щастя”

Де б не були січовики: у Жмеринці, Одесі, Херсоні, Єлисаветграді (тепер Кіровоград), Олександрівську (тепер Запоріжжя) – всюди виявляли чуйне ставлення до українців. Командування полку неодноразово відмовлялося брати участь у каральних акціях проти селян.

Слід зазначити, що саме за це, за відмову січовиків від участі в каральних акціях, захист українських селян від свавілля влади та німецько-австрійських військ, О. Микитка неодноразово терпів закиди від командування.²⁹ Проти військової управи та Архієпископа Вільгельма Габсбурга почалися доноси до Відня – австрійського уряду. Це видно із телеграми та листів Представника Міністерства Закордонних справ при Начальній Команді Армії. В одному з яких, зокрема, говорилося:

Представник ц.і.к. Міністерства

Закордонних справ при Нач.

Баден, 30 серпня 1918.

Команді Армії

Строго довірено

Ч. 32390.

Український Легіон. Політично-пропагандивна
діяльність Архієпископа Вільгельма

... Перше письмо закидає легіонові наступне – Опір словом і ділом проти змагань Військової Управи, підбурювання селян проти існуючих тепер відносин в Україні, змагання до відірвання Галичини від монархії, приєднання її до України, прогнання союзних військ, поширювання більшовицьких ідей між населенням, нацьковування проти великих землевласників і жидів, прилюдне пропагування поділу землі. Легіон не признає гетьмана Скоропадського агітує проти нього. Якийсь цісарський принц має бути володарем великої держави, з кордонами по Карпати. При перших слуханнях подавано брехливі й перекручені факти. Звіт, що його зладила команда Архієпископа Вільгельма на

оборону Легіону, є тенденційним і незгідний з дійсністю, бо його писав один хорунжий Легіону на підставі звітів стаційного старшини. Суддя ставить внесок: усунути Легіон у запілля і перевести карно-судове поступування...³⁰

Січових стрільців перекинули до Чернівців в межі Австро-Угорської монархії, яка була на межі розпаду. І коли у Львові Січові Стрільці захопили владу на початку листопада на чолі з старшиною УСС Д. Вітовським і проголосили ЗУНР, то відразу Січові стрільці з Чернівців на чолі з В.Габсбургом прийшли на допомогу молодій українській республіці на західно-українських теренах.

Хоча і недовгим був період перебування Українських Січових Стрільців в Одесі, і якоїсь важливої ролі у військових діях у місті вони не брали, проте, вони залишили свій яскравий слід як військовий підрозділ, що є національно свідомий, і який ніс національну ідею побудови української самостійної соборної держави у маси української людності.

У статті на основі нової літератури та рідкісних опублікованих документів висвітлюється перебування Українських Січових Стрільців у Південно-Українському регіоні у 1918 р. Зокрема, відбито події в Одесі, які передували перебуванню УСС у місті навесні 1918 р.

In the article on the basis of the new literature and the rare published documents where stay Ukrainian Sichovih Strilciv in the South-Ukrainian region in 1918. In particular, events in Odessa which preceded stay USS in city in the spring of 1918 are reflected.

Примітки:

1. Крип'якевич І. Історія українського війська. – Львів: Світ, 1992. – С.447.
2. Литвин М.Р., Науменко К.В. Никифор Гіряк. // Військова еліта Галичини. – Львів, 2004. – 373 с.
3. Терещенко Ю., Осташко Т. Український патріот з династії Габсбургів. – К.: TEMPORA, 2008. – 382 с.: іл.
4. Терещенко Ю., Осташко Т. Український патріот з династії Габсбургів. Листи ексерцера Вільгельма Габсбурга до митрополита А. Шептицького. № 70. – К.: TEMPORA, 2008. – С.233.
5. Литвин М.Р., Науменко К.В. Никифор Гіряк. // Військова еліта Галичини. – Львів, 2004. – С. 49.
6. Литвин М.Р., Науменко К.В. Никифор Гіряк. // Військова еліта Галичини. – Львів, 2004. – С. 10 – 11.
7. Одесский листок. – 7 лютого 1918. – С.3.
8. Крип'якевич І. Історія українського війська. – Львів: Світ, 1992. – С.417.
9. Одесские новости. – 21 березня 1918. – С.1.
10. Одесские новости. – 6 квітня 1918. – С.3
11. Крип'якевич І. Історія українського війська. – Львів: Світ, 1992. – С.388.
12. Одесские новости. – 18 квітня 1918. – С.2.

13. Мисечко А. І. До історії українського козацтва в Одесі в період діяльності Центральної Ради (березень 1917 – квітень 1918 рр.). – ЗІФ. – Одеса: Астропринт, 2006. – С. 194.
14. Одесские новости. – 28 березня 1918. – С. 2.
15. Одесские новости. – 12 квітня 1918. – С. 4.
16. Одесские новости. – 15 березня 1918. – С. 4.
17. Одесские новости. – 16 березня 1918. – С. 2.
18. Одесские новости. – 10 квітня 1918. – С. 3.
19. Одесские новости. – 13 квітня 1918. – С. 4.
20. Одесские новости. – 21 квітня 1918. – С. 3.
21. Ріпецький С. Українське Січове Стрілецтво. – Нью-Йорк: Червона Калина, 1956. – С. 189.
22. Там само. – С. 189.
23. Терещенко Ю., Осташко Т. Український патріот з династії Габсбургів. – К.: TEMPORA, 2008. – С. 31.
24. Там само. – С. 31.
25. Терещенко Ю., Осташко Т. Український патріот з династії Габсбургів. // Автобіографічні спогади Вільгельма Габсбурга – Лотрінгена. – К.: TEMPORA, 2008. – С. 127.
26. Литвин М.Р., Науменко К.В. Никифор Гірняк. // Військова еліта Галичини. – Львів, 2004 – С. 195.
27. Там само. – С. 195.
28. Терещенко Ю., Осташко Т. Український патріот з династії Габсбургів. Листи екс-герцога Вільгельма Габсбурга до митрополита А. Шептицького. № 72. – К.: TEMPORA, 2008. – С. 235.
29. Литвин М. Р., Науменко К. Є. Військова еліта Галичини. – Львів: Інститут українознавства ім. Крип'якевича НАН України, 2004. – С. 196.
30. Гірняк Н. Австрійські та німецькі генерали й дипломати проти Василя Вишиваного (продовження з журналу „Вісті” ч. 105) // Вісті (Орган військово-політичної думки крайової управи братства колишніх вояків І УД_УНА в Німеччині). – Мюнхен, 1962. – Ч. 106 – С. 65 – 66.